

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342(47+57)«19»:340.15

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-94-3-7>**Марусяк Олександр Васильович,**

доктор філософії з галузі «право»,
старший науковий співробітник сектору порівняльного правознавства
(Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України, м. Харків)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗПАДУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ РЕФЛЕКСІЇ

Стаття присвячена історико-правовій рефлексії розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік крізь призму аналізу особливостей його конституційно-інституційного дизайну. На відміну від переважаючого в науковій літературі міжнародно-правового підходу, запропоновано «внутрішній» конституційно-правовий погляд на процес дезінтеграції Радянського Союзу. Обґрунтовано тезу про те, що з юридичного погляду розпад СРСР у тій формі, в якій він відбувався, значною мірою був обумовлений специфічними рисами радянського державного устрою: радянським квазі-федералізмом, фактичною залежністю існування СРСР від збереження контролю над Російською РФРСР та наявністю формально незалежних від партійних структур органів державної влади.

Ключові слова: СРСР, Радянський Союз, розпад СРСР, квазіфедералізм, конституція, конституційний дизайн, комуністична партія, КПРС.

Постановка проблеми. Відносно мирний і безкровний розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР або Радянського Союзу) у 1991 році на п'ятнадцять незалежних держав, кожна з яких відновила або здобула суверенітет на території відповідної союзної республіки, є доволі унікальним з юридичної сторони прикладом дезінтеграції квазіфедеративної держави – процесу, який відбувався не одномоментно і без заздалегідь погодженого конституційного сценарію.

Досліджуючи юридичні аспекти процесу розпаду СРСР, науковці-правники, як правило, зосереджуються на вивченні його міжнародно-правового виміру, зокрема, на проблемах сецесії, *uti possidetis*, визнанні та правонаступності посткомуністичних держав щодо ядерного арсеналу, зовнішнього державного боргу та активів, міжнародно-правових договорів СРСР, а також членства СРСР у міжнародних організаціях (в т.ч. в ООН). Однак, паралельно до такого «зовнішнього» підходу можна запропонувати інший історико-правовий підхід – вивчення процесу розпаду Радянського Союзу *зсередини*, з точки зору внутрішньої конституційної динаміки трансформації радянської дійсності.

Широковідомий факт, що стаття 72 Конституції СРСР 1977 року [1] формально передбачала, що за кожною союзною республікою зберігалось право вільного виходу з СРСР, однак з юридичного погляду зникнення Радянського Союзу як держави було не лише наслідком фактичного застосування цього декларативного положення радянського Основного закону, а результатом різних політичних і юридичних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі юридичні питання розпаду СРСР, безумовно, піднімаються в історичних, політичних та історіографічних наукових і науково-публіцистичних дослідженнях, в яких аналізуються основні причини і передумови занепаду і зникнення СРСР, а також реконструюються процеси його політичної, соціальної та економічної дезінтеграції. Зокрема, ці питання досліджували такі науковці як: Йорг Баберовскі (Jörg Baberowski), Арчі Браун (Archie Brown), Александр Даллін (Alexander Dallin), Едвард Волкер (Edward W. Walker), Генрі Гейл (Henry E. Hale), Грем Гілл (Graeme Gill), Грегорі Глісон (Gregory Gleason), Кріснін Грей (Christine Gray), Владислав Зубок (Vladislav Zubok), Брендан Кірнан (Brendan Kiernan), Марк Крамер (Mark Kramer), Конор О'Клері (Conor O'Clery), Вільям Партлетт (William Partlett), Сергій Плохій (Serhii Plokyh), Урс Саксер (Urs W. Saxer), Девід Саттер (David Satter), Стівен Солнік (Steven L. Solnick), Бен Фоукс (Ben Fowkes), Майкл Шарф (Michael P. Scharf) та інші.

Однак, незважаючи на різноманіття наявної наукової та публіцистичної літератури, на сьогодні немає публікацій, які б запропонували саме комплексне дослідження конституційного виміру розпаду СРСР, що робить такий підхід надзвичайно актуальним у правничій науці, зокрема, для загальнотеоретичних, історико-правових та конституційно-правових досліджень. Крім того, адекватне розуміння радянської дійсності має важливе значення для аналізу поточних викликів у сфері національної безпеки, в т.ч. пов'язаних із вивченням держави-агресора в межах «російських студій».

Метою статті є започаткування наукової дискусії з приводу дослідження дезінтеграції СРСР як процесу занепаду існуючого конституційно-інституційного дизайну Радянського Союзу, розпочавши її з питання про юридичні передумови зникнення СРСР.

Методологічну основу цього дослідження становить *історико-правовий підхід*, у межах якого також використано передусім *формально-догматичний, описувальний, порівняльно-правовий та інституційно-функціональний* методи пізнання об'єктивної реальності. Застосування зазначеного методологічного арсеналу обумовлено специфікою предмета дослідження та джерельною базою, до якої насамперед належать юридичні документи.

Наукова новизна цієї статті полягає у дослідженні передумов та внутрішньої динаміки процесів розпаду СРСР саме з конституційно-правової точки зору із використанням історико-правового підходу.

Виклад основного матеріалу. Чи існували які-небудь юридичні передумови для розпаду СРСР? Які особливості формального конституційного дизайну радянської дійсності закладали можливість потенційної ліквідації СРСР? Саме з пошуку відповідей на ці запитання необхідно розпочинати дослідження конституційного виміру процесу розпаду СРСР.

Аналіз формальних положень радянського законодавства та партійних документів крізь призму реальних політичних процесів дозволяє констатувати існування таких специфічних рис радянського державного устрою, які надалі стали юридичними каталізаторами його зникнення: *радянський квазіфедералізм; фактична залежність існування СРСР від збереження контролю над РРФСР; наявність органів державної влади, формально незалежних від партійних структур*. Самі по собі вони не могли б спричинити розпаду Радянського Союзу, однак у разі настання відповідних сприятливих обставин вони створили необхідне юридичне підґрунтя для дезінтеграційних процесів. Розглянемо кожен з них детальніше.

Радянський квазіфедералізм. СРСР був організований як квазіфедерація, тобто держава, яка активно імітує зовнішні ознаки федеративного устрою, проте сама такою не є. Відповідно до Конституції 1977 року Радянський Союз був багаторівневою матрешкою національно-територіальних одиниць з різним юридичним статусом:

– власне СРСР як *«єдина союзна багатонаціональна держава, утворена на основі принципу соціалістичного федералізму, в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних радянських соціалістичних республік»* (частина перша статті 70);

– союзна республіка як *«суверенна радянська соціалістична держава, яка об'єдналася з іншими радянськими республіками в СРСР»*¹ (частина перша статті 76), яка формально представляла інтереси титульної нації в СРСР, і за якою *«зберігається право вільного виходу в СРСР»* (стаття 72);

– автономна республіка у складі союзної республіки (частина перша статті 82) без права виходу зі складу СРСР, а також автономна область у складі союзної республіки або краю (стаття 86) та автономний округ у складі краю або області (стаття 88), які формально

представляли інтереси національних меншин на союзному та республіканському рівнях (див., наприклад, частину третю статті 110), але не існували не в усіх союзних республіках.

Кожна із союзних і навіть автономних республік мала свої державницькі атрибути, систему державних органів (формально незалежних від загальносоюзних), конституції та системи законодавства, які імітували відповідні інститути національних держав, тоді як сам СРСР був формально-юридичною надбудовою над союзними республіками без окремої територіальної основи: державні органи СРСР знаходилися на території союзних республік, а території, яка б формально перебувала під виключною загальносоюзною юрисдикцією і не належала б жодній союзній республіці (на кшталт округу Колумбія у США) не було.

У разі послаблення влади адміністративного центру така складна конструкція ставала вкрай нестабільною, адже союзні республіки, які формально вже були «державами», або принаймні були ближчими до них, за наявності відповідної політичної волі могли перейти від нав'язаної імітації державності до її реалізації на практиці. А це автоматично ставило умовну точку потенційного старту або продовження державотворення титульних націй СРСР на якісно інший рівень, ніж той, який був у більшості народів Російської імперії у 1917 році. Незважаючи на те що росіяни складали більше половини всього населення СРСР, вони були титульною нацією лише у Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці (РРФСР), що дозволяло титульним націям всіх інших союзних республік відновити або побудувати свої власні національні держави, окремо від РРФСР [2, с. 9, 17].

З огляду на це все зовсім не видається дивним ні укладення 8 грудня 1991 року Республікою Білорусь, Російською Федерацією (РРФСР) і Україною як державами-засновницями СРСР Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав, яка констатувала, що *«Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування»* [3], ні підписання 21 грудня 1991 року одинадцятьма колишніми союзними республіками СРСР як незалежними державами (всіма, крім трьох держав Балтії і Грузії) Алма-атинської декларації, яка підтвердила, що з утворенням *«Співдружності Незалежних Держав Союз Радянських Соціалістичних Республік припиняє своє існування»* [4].

Також варто зазначити, що радянський квазіфедералізм від самого початку існування СРСР не просто приховував гіперцентралізовану унітарну систему державного врядування, а й маскував імперську природу радянської держави, яка не дозволяла по-справжньому демократизувати СРСР. У зв'язку з цим багато дослідників погоджуються, що *«хоча програна гонка озброєнь, економічний спад, зародження демократії та повне банкрутство комуністичної ідеології сприяли краху Радянського Союзу, але не були визначальними. Крах був зумовлений імперським підґрунтям, національним різноманіттям населення та квазіфедеративним устроєм радянської держави...»* [2, с. 16–17]. Оскільки імперії не можуть миттєво перетворитися у федерації з одночасним збереженням контролю над тими ж самими територіями (принаймні, історії невідомі подібні успішні приклади такої трансформації держав), відповідні спроби федералізації СРСР у 1990–1991 рр. були завідомо приречені на невдачу.

Фактична залежність існування СРСР від збереження контролю над Російською РФСР. Як

¹ Після 1936 року усі союзні республіки, за винятком РРФСР, вважалися унітарними; натомість РРФСР була єдиною «республікою-федерацією» у складі більшої «радянської федерації».

значалося вище, СРСР не мав власної територіальної основи поза межами союзних республік. Оскільки усі вищі органи державної влади СРСР, а також керівні органи Комуністичної партії Радянського Союзу розмішувалися на території Російської РФСР (Москва одночасно виконувала функції столиці СРСР і РРФСР), існування СРСР як держави повністю залежало від збереження союзним центром контролю над самою РРФСР, адже у випадку інституційного протистояння між СРСР і РРФСР, радянська система ставала абсолютно нежиттєздатною.

РРФСР була найважливішою з-поміж всіх союзних республік, які входили до складу СРСР, оскільки вона була непропорційно великою порівняно з іншими республіками, і фактично виконувала функцію геополітичного ядра радянської держави: вона була найбільшою за територією, чисельністю населення² та економічним та фінансовим потенціалом союзна республіка, яка мала кордони з вісьмома із чотирнадцяти союзних республік.

Можна стверджувати, що радянська партійна номенклатура підсвідомо розуміла цю проблему, а тому не допускала, наприклад, створення окремої російської комуністичної партії як «філії» КПРС на території РРФСР (аж до 1990 року), яка могла б розбалансувати існуючу структуру партії та кинути виклик союзному центру. Крім того, загальносоюзні державні органи часто функціонально підміняли республіканські органи в РРФСР, хоча формально останні продовжували існувати. Здавалося б, СРСР як надбудову над РРФСР можна розглядати як інституційний компроміс між комуністично-інтернаціональним та російсько-шовіністичними початками цієї імперії, однак, як показує історія, баланс між ними так і не був віднайдений.

Якщо вірити історика Оресту Субтельному, у 1930-х рр. Йосип Сталін та його найближче оточення обговорювали питання про те, щоб скасувати республіканську структуру Радянського Союзу [5, с. 366], для того, щоб уникнути протиставлення «радянського», «російського» і «неросійського» в територіальній організації цієї держави (саме це, до речі, і передбачав первісний сталінський план автономізації радянських республік). Крім того, наявні джерела свідчать, що Генеральний секретар Центрального комітету КПРС Юрій Андропов (1982–1984 рр.) також розмірковував над радикальною трансформацією адміністративного устрою СРСР для нівелювання ролі титульних націй союзних республік: зокрема, замість 15 союзних республік планувалося створити 41 «штат» з більш-менш однаковою кількістю населення та рівнем виробничого потенціалу [6, с. 53].

«Парад суверенітетів» 1990 року, започаткований РРФСР, а також запеклий політичний конфлікт між Михайлом Горбачовим та Борисом Єльциним у 1991 р. наочно продемонстрував наслідки реального, а не теоретичного протистояння між СРСР і РРФСР. Цікаво,

що після розпаду СРСР Російська Федерація негайно оголосила себе правонаступником усіх активів і зовнішніх боргів СРСР, а також продовжувачем членства СРСР у міжнародних організаціях (передусім у Раді Безпеки ООН [7]) та учасником міжнародних договорів СРСР [8], хоча з конституційно-правового погляду статус СРСР і РРФСР аж ніяк не був тотожним. РРФСР була найбільшою і найважливішою республікою СРСР, однак вона аж ніяк не була всім Союзом.

Наявність формально незалежних від партійних структур органів державної влади. В Радянському Союзі паралельно існували дві системи органів публічного врядування: партійні та державні органи влади.

Формально державна влада в Радянському Союзі здійснювалася через систему Рад народних депутатів, які становили «єдину систему органів державної влади» та «політичну основу СРСР»: Верховна Рада СРСР, Верховні Ради союзних республік, Верховні Ради автономних республік, крайові, обласні Ради народних депутатів, Ради народних депутатів автономних областей і автономних округів, районні, міські, районні в містах, селищні та сільські Ради народних депутатів (частина друга статті 2, стаття 89 Конституції СРСР). Інші державні органи були підконтрольні й підзвітні цим радам (частина третя статті 2).

Однак реальну владу в Радянському Союзі мала КПРС³, яка була «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій» (частина перша статті 6 Конституції СРСР в редакції до березня 1990 року). КПРС була унітарною централізованою структурою, організованою відповідно до свого статуту та інших внутрішньопартійних документів на засадах жорсткої партійної дисципліни та субординації її членів, і її діяльність визначала існуючий в СРСР політичний режим.

КПРС функціонувала на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою Радянського Союзу і консолідувала всю квазіфедеративну структуру держави. Основними органами КПРС були Центральний комітет КПРС⁴, центральні комітети комуністичних партій союзних республік, крайові та обласні комітети партії, окружні, міські й районні комітети партії, первинні партійні організації, а також Центральна ревізійна комісія і ревізійні комісії відповідних партійних організацій.

Номінально всі партійні організації діяли в межах Конституції СРСР (частина друга статті 6 Конституції СРСР 1977 року в редакції до березня 1990 року), але насправді члени КПРС підкорялися лише внутрішньопартійним наказам і приписам вищестоящих партійних органів, а не актам органів державної влади (радше навпаки – державні органи не могли ігнорувати документи КПРС). Члени КПРС часто суміщали свої партійні посади з посадовими обов'язками у державних органах, а в умовах безальтернативних виборів ніхто не міг бути обраний до Рад народних депутатів, крім

² Загальна площа СРСР була 22,4 млн. км², а площа РРФСР після 1956 року – 17,07 млн. км² (приблизно 76,3 % всієї території СРСР). Відповідно до даних перепису населення 1989 року загальна чисельність населення СРСР була понад 286 млн. чол., а в РРФСР – 147 млн. чол. (приблизно 51,4 % населення СРСР)

³ Офіційна назва комуністичної партії в СРСР з 1952 року.

⁴ Навіть у Статуті КПРС формально зазначалося, що вищими керівними органами партійних організацій є загальні збори (для первинних організацій), конференція (для районних, міських, окружних, обласних, крайових організацій) та з'їзд (для компартій союзних республік і КПРС в цілому), а не відповідні комітети. Формально Центральний Комітет керував усією діяльністю КПРС лише в період між з'їздами, але насправді саме в ЦК акумулювалася вся повнота політичної влади у СРСР. Найвпливовіші члени ЦК входили до складу Політбюро (Президії в 1952–1966 рр.), яке здійснювало керівництво роботою КПРС в період між пленумами ЦК. А найвпливовішим членом Політбюро вважався Генеральний секретар ЦК КПРС (Перший секретар у 1952–1966 рр.), який не лише очолював КПРС, а й де-факто лідером СРСР незалежно від того, чи він паралельно обіймав ще якусь державну посаду (наприклад, Голови Президії Верховної Ради СРСР чи Голови Ради міністрів СРСР).

депутатів, відібраних КППС (і це, як правило, були або комуністи або безпартійні).

Фактично органи державної влади в СРСР здійснювали юридичну формалізацію політичної волі КППС (наприклад, Верховна Рада СРСР ухвалювала закони, проекти яких були розроблені партійними органами), займалися реалізацією державної політики, визначеної КППС, а також забезпечували матеріально-технічну підтримку діяльності партійних органів.

Оскільки повного злиття партійних і державних органів у СРСР не спостерігалось, будь-яка інституційна криза всередині КППС загрожувала не лише фрагментацією партійної системи, а й переходом реальної влади до державних органів, які формально були нею наділені.

Конституційні «експерименти» в СРСР, ініційовані та проведені у 1988–1991 рр. за ініціативи Михайла Горбачова, у сукупності із політикою демократизації та гласності, а також існуючими інституційно-ідеологічними, репутаційними та кадровими проблемами всередині КППС, остаточно підірвали її потенціал і призвели до втрати партією контролю над суспільно-політичними процесами. В результаті спочатку монополія КППС на політичну владу в березні 1990 року була скасована [9], а потім в союзних республіках відбувся демонтаж партійних структур (подекуди – заборона КППС в цілому) та націоналізація майна партійних органів.

З юридичного погляду першим кроком до втрати абсолютної монополії КППС на владу стало створення громіздкого і неповністю підконтрольного КППС З'їзду народних депутатів СРСР як нового вищого органу державної влади з реальними повноваженнями, обраного на альтернативних виборах у 1989 році. Запровадження інституту одноособового глави держави Радянського Союзу як вищої посадової особи [9] та аналогічного інституту у більшості союзних республік у 1990–1991 рр. мало ще більш деструктивний ефект для централізованого партійного управління: перші президенти республік, обрані на всенародних виборах або республіканськими парламентами, мали подекуди більшу легітимність і значно більших обсяг реальних повноважень, ніж Президент СРСР. Крім того, новообрані президенти союзних республік не мали наміру перебувати у відносинах ієрархічної залежності ні від Президента СРСР, ні від збанкрутілої КППС. Як зазначав Юджин Хаскі (Eugene Huskey), «створений в тому числі для порятунку Союзу, інститут президентства значною мірою сприяв розпаду СРСР» [10, с. 20].

Деградація КППС супроводжувалася посиленням ролі і статусу державних органів союзних республік, які швидко перебрали на себе важелі управління, що раніше належали партії. А от загальносоюзні органи, які не могли існувати без територіальної основи республік та їхньої матеріально-технічної підтримки, були або ліквідовані взагалі або націоналізовані РРФСР/РФ.

Ще після формального виходу Казахстану як останньої союзної республіки зі складу СРСР 16 грудня 1991 року Михайло Горбачов залишився президентом вже порожньої юридичної сутності. Його формальна відставка 25 грудня 1991 року після Алма-Атинської декларації стала запізнілою констатацією очевидного для всіх юридичного факту: СРСР як держава вже не існує.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що конституційно-інституційний дизайн СРСР містив у собі низку ознак, які стали юридичними передумовами для розпаду Радянського Союзу, зокрема: радянський квазіфедералізм, фактична залежність існування СРСР від збереження контролю над РРФСР та наявність органів державної влади, формально незалежних від партійних структур. Самі по собі вони не могли спричинити ліквідацію СРСР, однак у разі настання відповідних сприятливих обставин вони створили необхідне юридичне підґрунтя для процесів дезінтеграції цієї держави, що і сталося в 1991 році.

Важливо наголосити, що суто юридичний аналіз розпаду СРСР не здатен відтворити повноту цього процесу, оскільки він був зумовлений комплексом економічних, політичних, ідеологічних, соціальних та інших чинників. Водночас юридичний вимір не можна знецінювати, адже саме особливості конституційно-інституційного дизайну радянської держави значною мірою визначили причини і спосіб розпаду СРСР.

Тема конституційно-правового виміру розпаду СРСР залишається перспективним напрямом подальших правничих досліджень. Вона має значний потенціал як в історико-правовому (зокрема, для дослідження політико-правових процесів дезінтеграції інших квазіфедеративних держав в порівняльному вимірі), так і в прогностичному (наприклад, в контексті дослідження держави-агресора в контексті російських студій) аспектах. Адекватне розуміння подій 1989–1991 рр. у СРСР, а також впливу радянської спадщини на сучасні політико-правові процеси у пострадянських державах має значення не лише для історичних, політичних чи правничих наук, а й є важливим для формування ефективної стратегії національної безпеки в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : прийнята на позачерговій VII сесії Верховної Ради СРСР IX скликання 07.10.1977 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007#Text> (первинна редакція).
2. Плохій С. *Остання імперія: Занепад і крах Радянського Союзу* / пер. з англ. Я. Лебеденка, А. Сагана. Харків : КСД, 2025.
3. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077#Text (дата звернення: 05.03.2026).
4. Алма-Атинська декларація від 21.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_189#Text (дата звернення: 05.03.2026).
5. Субтельний О. М. *Україна. Історія* / пер. з англ. Ю. Шевчук ; вступ. ст. С. В. Кульчицького. Київ : Либідь, 1991.
6. Zubok, V. *Collapse: The Fall of the Soviet Union*. New Heaven, London: Yale University Press, 2021.
7. United Nations, Report of the Security Council, 16 June 1991–15 June 1992: Membership of the Security Council during the years 1991 and 1992, Note "a". *General Assembly Official Records, Forty-seventh Session, Supplement No. 2 (A/47/2)*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/243834?v=pdf> (дата звернення: 05.03.2026).
8. Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав від 21 грудня 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_217#Text (дата звернення: 05.03.2026).

9. Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР від 14.03.1990 р. № 1360-I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90#Text> (дата звернення: 05.03.2026).
10. Huskey, E. *Presidential Power in Russia*. New York: M.E. Sharpe, 1999.

References

1. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik [Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics]. (1977, October 7). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007> [in Ukrainian].
2. Plokhii, S. (2025). *Ostannia imperiia: Zanepad i krakh Radianskoho Soiuzu* [The last empire: The decline and collapse of the Soviet Union]. (Ya. Lebedenko & A. Sahan, Trans). Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
3. Uhoda pro stvorennia Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav [Agreement on the Establishment of the Commonwealth of Independent States]. (1991, December 8). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077 [in Ukrainian].
4. Alma-Atynska deklaratsiia [Alma-Ata Declaration]. (1991, December 21). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_189 [in Ukrainian].
5. Subtelny, O. (1991). *Ukraina: Instoriia* [Ukraine: History] (Yu. Shevchuk, Trans; S. V. Kulchytsky, Intro). Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
6. Zubok, V. (2021). *Collapse: The fall of the Soviet Union*. Yale University Press.
7. Report of the Security Council, 16 June 1991–15 June 1992: Membership of the Security Council during the years 1991 and 1992, Note “a” (1995). General Assembly Official Records, Forty-seventh Session, Supplement No. 2, A/47/2. *digitallibrary.un.org*. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/243834>.
8. Rishennia Rady Hlav Derzhav Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav [Decision of the Council of Heads of State of the Commonwealth of Independent States]. (1991, December 21). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_217 [in Ukrainian].
9. Zakon SRSR “Pro zasnuvannia posta Prezydenta SRSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) SRSR” [Law of the USSR “On the establishment of the post of President of the USSR and on amendments and additions to the Constitution (Fundamental Law) of the USSR”] (1990, March 14). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90> [in Ukrainian].
10. Huskey, E. (1999). *Presidential power in Russia*. M. E. Sharpe.

Marusiak Oleksandr,

Ph.D. in Law, Senior Researcher at the Sector of Comparative Law

(Scientific Research Institute of State Building and Local Government of the NALS of Ukraine, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0624>

CONSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR THE COLLAPSE OF THE SOVIET UNION: HISTORICAL AND LEGAL REFLECTIONS

This article is devoted to a historical and legal reflection on the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics through the prism of an analysis of its constitutional and institutional features. In contrast to the prevailing international legal approach in the academic literature, an “internal” constitutional view of the Soviet Union’s disintegration is proposed.

The article substantiates the thesis that, from a legal point of view, the collapse of the USSR in the form in which it took place was largely due to the specific features of the Soviet state system. First, Soviet quasi-federalism – the imitation of a federal national-territorial administrative system contributed to the fact that, given the political will, the union republics, which were already formally considered as independent “states”, could move from an imposed imitation of statehood to its practical implementation. Second, the actual dependence of the USSR’s existence on maintaining control over the Russian Soviet Federative Socialist Republic – the RSFSR was the largest union republic in terms of territory, population and economic potential, which served as the geopolitical core of the USSR, and on its territory all the highest organs of state power of the USSR and the supreme bodies of the Communist Party of Soviet Union were located; in the event of institutional confrontation between the USSR and the RSFSR, the Soviet system would become completely unviable. Third, the existence of state authorities formally independent of Communist party entities – even though in practice the state authorities actually implemented the political will of the CPSU, any weakening of party control over socio-political processes and the loss of the CPSU’s monopoly on political power carried the risk of the republican state authorities regaining their real powers, while the union authorities could not exist at all without a territorial base, material and technical support, which only the union republics could provide them.

Key words: USSR, Soviet Union, collapse of the USSR, quasi-federalism, constitution, constitutional design, Communist Party, CPSU.

Дата першого надходження статті до видання: 25.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026